

ОСВІТНІ СИСТЕМИ ТА ІНСТИТУЦІЇ

УДК 37 - (44)

СВІТСЬКІСТЬ ШКОЛИ ЯК ПРЕДМЕТ ПЕДАГОГІЧНОГО ДИСКУРСУ В СУЧАСНІЙ ФРАНЦІЇ

Інна Лаухіна

У статті вивчено питання дотримання принципу світськості держави й освіти у сучасній Франції. Автор досліджує, як у французькому суспільстві розв'язують проблеми соціальних і культурних конфліктів шляхом демократизації шкільної освіти, зокрема, в релігійних питаннях.

Ключові слова: релігійна освіта, світськість, блоки релігієзнавчих дисциплін, галіканізм, культуровідповідність освіти, лаїцизм, секуляризація.

Сучасна складна реальність спонукає суспільство до пошуків моральних і духовних орієнтирів. І саме тому релігія починає відігравати все більшу роль у людському житті, незважаючи на формальне послаблення її офіційного статусу. Пошуки порозуміння, нових способів мислення є найголовнішими у цей перехідний період, який переживають нині європейські країни. Красномовним прикладом є Франція – країна давніх світських традицій, у якій активно розв'язується «релігійне питання». Її досвід може слугувати прикладом для інших держав, зокрема України, оскільки ігнорування релігійних традицій має місце в обох країнах. Це викликає бурхливі дискусії і протистояння в наукових, політичних і управлінських колах, що зумовлює **актуальність** зазначеної проблеми. Наразі світськість у Французькій Республіці переосмислюється, набуваючи більш конструктивного і сучасного характеру. У цьому контексті доцільно зупинитися детальніше на питаннях з дотримання принципу світськості сучасного французького суспільства у галузі шкільної освіти, порушених в офіційному документі – Доповіді Комісії з питань світськості держави під керівництвом Бернара Стазі, де стверджується, що жорсткі вимоги світськості за сучасних умов необхідно доповнювати «розумними пристосуваннями», спрямованими на забезпечення «гідного життя всіх громадян» [12, 25].

Метою статті є з'ясування того, як у французькому суспільстві розв'язують проблеми дезінтеграції і соціальних конфліктів на релігійному ґрунті, і як при цьому дотримують норм чинного законодавства і принципу демократії. Ці проблеми найяскравіше висвітлені у роботах сучасних європейських, російських та вітчизняних дослідників (Ф. Бернар , М. Гоше, Р. Дебре, Ж. Ламбер , Ф. Козирєв , Н. Лавриченко, І. Понкін).

Комісія, про яку йдеться, була створена декретом Президента Франції Жака Ширака за № 2003-607 від 3 липня 2003 р. у зв'язку з обговоренням носіння хіджабу у світських школах (хіджаб – в ісламі будь-який одяг, однак у

сучасному світі під цим поняттям розуміють традиційну жіночу хустку, яка покриває голову й плечі, залишаючи відкритим овал обличчя). На членів Комісії покладалося завдання проаналізувати зміст і сучасне розуміння світськості держави й державної освіти, напрацювати рекомендації з удосконалення французького законодавства у цій галузі [2, 122-132]. Як уже було зазначено, очолив комісію Бернар Стазі – Медіатор Французької Республіки (Médiateur de la République – Посередник, уповноважений з прав людини і відповідальний за вирішення конфліктних питань, який має особливий статус). До Комісії увійшли двадцять осіб – учені й політики, які займалися питаннями світськості держави й освіти, відомі своїми науковими працями з цих питань або безпосередньою участю у судових справах, розглядах, процесах.

У своєму виступі 3 липня 2003 р. з нагоди створення Комісії Президент Франції заявив: «Найголовнішим при обговоренні принципу світськості є примирення суперечностей, досягнення національної єдності у цьому питанні» [16]. Проте виникають певні проблеми при застосуванні принципу світськості у сфері трудових відносин, зокрема й у школі.

Комісія Бернара Стазі отримала доручення розробити рекомендації з низки складних питань: проблеми відсутності дівчат-мусульманок на уроках фізичної культури, міри допустимості (або недопустимості взагалі) демонстративного носіння в державних школах знаків релігійної приналежності (хіджабів, юдейських кіп, сикхських кинджалів, індуїстських головних уборів, християнських хрестиків тощо).

Правовий зміст світськості держави, суттєві ознаки світськості освіти в державних освітніх закладах, викладання в державних школах знань про релігійну культуру, допустимі межі вираження релігійності державними службовцями – це основні положення, які розглядалися Комісією. Обговорювалася також можливість прийняти закон про світськість у новій редакції. До цього спонукала необхідність правового врегулювання питань, пов'язаних з демонстративним носінням, зокрема у державних школах, знаків релігійної приналежності, а також невизначеності повноважень шкільних адміністрацій самостійно врегульовувати ці питання. Однак, як зауважив Бернар Стазі, існують два негативних аспекти прийняття цього закону. По-перше, він може надати вагомі аргументи мусульманським інтегрістам, а мусульманські школярки, яким закон заборонив знаходитись у державних школах у хіджабах, припинили б їх відвідувати, що неприпустимо. По-друге, виключаючи із державних шкіл учнів, які сповідують іслам, держава підштовхувала їх до вступу в ісламістські центри інтегрістів, призначені для груп мігрантів, які сповідують іслам і не бажають інтегруватися у французьке суспільство [10]. У ході роботи 5 листопада 2003 р. парламентська комісія з питання демонстративного носіння знаків релігійної приналежності в школі на чолі з Жаном-Луї Дебре вирішила одностайно виступити за зміни в законодавстві, які забороняють такі прояви [11].

Комісія Бернара Стазі надала Жаку Шираку і французькій громадськості підсумкову доповідь 11 грудня 2003 р. у чотирьох частинах [17]:

1. Світськість як універсальний принцип і республіканська цінність.
-
-

2. Світськість по-французьки, юридичний принцип, який застосований емпірично.

3. Виклик світськості.

4. Утвердження стійкої світськості, що об'єднує.

У доповіді зазначалося, що світськість вимагає зусиль від кожного. Громадянину вона гарантує захист свободи совісті, натомість він зобов'язаний поважати спільний життєвий простір. Вимоги нейтральності держави не збігаються з проявами агресивного прозелітизму, особливо у школі. Згода на публічне вираження своїх релігійних особливостей і прийняття відповідних обмежень дозволили б школярам усіх конфесій співіснувати в суспільстві [1].

У п. 1.2.4 «Жити разом, будувати спільну долю» доповіді наголошувалося, що сучасна Франція вирізняється найбільшим різноманіттям релігій серед країн Європи. Вона поєднує давні протестантські традиції і юдаїзм, у кінці ХХ ст. поширилися іслам і буддизм, має місце і православ'я. Якщо раніше відмінності у французькому суспільстві сприймалися як загроза, то сьогодні збереження культури і віри є одним із аспектів ідентичності у світі, що постійно змінюється [15, с. 161-192].

Друга частина доповіді під назвою «Світськість по-французьки, юридичний принцип, який застосовується емпірично» присвячена аналізу правового регулювання світськості держави, освіти і державної служби. За своєю суттю світськість підлягає чіткому правовому обґрунтуванню. Йдеться передусім про Закон від 9 грудня 1905 р. про відокремлення церков від держави: Республіка є світською і поважає всі вірування. «Згідно з цим основоположним принципом визначаються правові обов'язки як для громадян, так і для державної служби, починаючи з Національної освіти», – стверджує філософ, директор Вищої школи соціальних наук, керівник і співробітник наукового французького журналу «Дебати» («Les Débats») Марсель Гоше [13]. У п. 2.1 доповіді під назвою «Розрізнений комплекс правових норм» сказано, що правовий режим і вимоги світськості держави, освіти і державних служб у Франції дуже розрізнені. Хоч основним є Закон від 9 грудня 1905 р., доповнений Законом від 2 січня 1907 р. про публічне заняття релігійною діяльністю, проте правовий комплекс про світськість складається із норм, що містяться в різних законах і є неузгодженими, – відзначили автори доповіді [3].

У п. 2.2 «Подвійна вимога» доповіді Комісії Бернара Стазі йдеться про те, що принцип світськості містить у собі подвійну вимогу: нейтральність держави і захист свободи совісті. До всіх громадян повинен застосовуватися однаковий підхід незалежно від того, яку віру вони сповідують; з іншого боку, необхідно, щоб адміністрація, яка підпорядковується політичній владі, також проявила нейтральність, яка покладається на кожного чиновника державної служби [4]. Проте в бюджети можуть бути включені витрати на функціонування капеланських служб і забезпечення вільного сповідання релігій у таких державних установах, як ліцеї, коледжі, хоспіси, притулки і тюрми. Крім того, засновник французької світської школи (у сучасному її розумінні) Жуль Феррі визначив додатковий вільний день, крім неділі, для релігійних занять, передбачений статтею L. 141-3 Кодексу Франції про освіту. Автори доповіді зробили висновок: «Вимоги нейтральності таким чином пом'якшені

«розумними пристосуваннями», які дозволяють кожному користуватися релігійною свободою» [5, с. 85-96].

Другою юридичною опорою світськості, як було указано в доповіді, є свобода совісті (п. 2.2.2 доповіді). Законодавство й адміністративна судова практика повинні гарантувати можливість практичного здійснення релігійної діяльності, якщо тільки вона не порушує громадського порядку. Особливо це стосується ізольованих колективів (армії, тюрми, шпиталю, школи та ін.). Тут може виникати невідповідність між вимогами нейтральної державної служби і вільним виявом релігійних переконань кожного. Особливої гостроти ця проблема набуває у шкільному середовищі. Однак релігійне навчання може забезпечити свободу віросповідання з урахуванням особливостей кожної релігії. Тому очевидно, що жодне юридичне положення не перешкоджає створенню мусульманських шкіл. Стосунки між державою і приватними освітніми закладами регулюються законом Дебре від 31 грудня 1959 р. Замість фінансової підтримки (зарплата викладачам і витрати на функціонування), приватні заклади повинні керуватися програмами державної освіти і приймати «всіх дітей незалежно від їхнього походження, переконань або релігійної приналежності в повному дотриманні свободи совісті». Однак широкого резонансу набула справа про носіння хіджабу, яка широко висвітлювалася засобами масової інформації. Питання уперше виникло у 1989 р.: уряд звернувся з проханням до Державної ради з питань світськості держави й освіти доповісти про правовий аспект цього явища.

Генеральна асамблея Державної ради з питань світськості держави й освіти оприлюднила свої висновки 27 листопада 1989 р., а закон від 10 липня 1989 р. закріпив загальні принципи виховання; стаття 10 встановила широку свободу самовираження учнів. На цій підставі Державна рада визнала право учнів носити знаки релігійної приналежності у стінах шкільного закладу. Проте було встановлено чотири обмеження [6]:

1) забороняються акти тиску, провокування, пропаганди або прозелітизму (намагання повернути інших у свою віру) [7];

2) забороняється поведінка, що принижує гідність, посягає на плюралізм або свободу учня чи іншого члена освітнього співтовариства, а також поведінка, яка загрожує здоров'ю і безпеці учнів;

3) виключаються будь-яке перешкоджання освітній діяльності, виховній ролі вчителів і будь-які загрози порядку в навчальному закладі або нормальному його функціонуванню;

4) доручені державній освітній службі завдання, а саме: зміст освітніх програм і обов'язок постійної присутності на уроках, – не можуть стосуватися поведінки учнів [6]. Отже, знаки релігійної приналежності забороняються, якщо набувають показного або насильницького характеру.

Підсумовуючи другу частину доповіді, члени Комісії визнали, що світськість є продуктом історичного, політичного і культурного розвитку традицій конкретної держави і заснована на рівновазі прав і обов'язків [8]. Принцип світськості – це гарантія свободи кожного самостійно приймати рішення відносно самого себе. За минуле століття під впливом імміграції французьке суспільство набуло різноманітності, зокрема в духовній і релігійній

сферах. Тому необхідно підготувати місце для нових релігій (передусім мається на увазі іслам). Суспільство визнає індивідуальні прагнення, тому світськість – це можливість примирити спільне проживання і плюралізм.

Третя частина доповіді має назву «Виклик світськості» і присвячена аналізу ситуації ігнорування і порушення норм світськості. У п. 3.1 «Від декларації юридичної рівності до її практичної реалізації» зазначено, що застосування принципу світськості почало адаптуватися до нового духовного і релігійного різноманіття. Це стосується викладання знань про релігію в комплексі гуманітарних дисциплін, зокрема в нових варіантах програм із французької мови й історії для 6-го, 5-го, 2-го і 1-го класів середньої школи (за українськими стандартами це 6-й, 7-й, 10-й і 11-й класи 12-річної середньої освіти) [14].

У пункті 3.2 доповіді проаналізовано актуальні проблеми порушення світськості у сфері державної служби, зокрема у шкільній освіті. Йшлося про те, що носіння показного знаку релігійної приналежності – хіджабу, кіпи або занадто великого хреста, - пропуски занять через піст або молитву, звільнення від уроків фізичної культури, відмова здобувати освіту через релігійні переконання, дискримінація деякими приватними школами учнів іншого віросповідання – це прояви, що мають незаконний характер. Комісія відзначила розгубленість державних службовців, зокрема вчителів, у таких ситуаціях, оскільки немає чітких правил, за якими вони могли б діяти.

Також було відзначено, що загрозою світськості стала й активізація насильства стосовно осіб єврейської спільноти: антисемітизм у Франції та інших європейських країнах посилюється через наслідки ізраїльсько-палестинського конфлікту. У 2002 р. прояви антисемітизму вперше сталися у школі. Носіння кіпи на виході із школи, на вулицях, у громадському транспорті становило загрозу. У зв'язку з таким станом кількість прохань батьків записати їхніх дітей до конфесійних єврейських і католицьких шкіл різко зросла у 2003 навчальному році. Це торкнулося і викладачів, деякі з них також покинули державні освітні заклади через власні прізвища [21, 26-27].

Четверта частина доповіді під назвою «Утверджувати стійку світськість, що об'єднує» була присвячена питанням удосконалення законодавства Французької Республіки щодо світськості держави, освіти в державних школах і державних інституціях, покращення адміністративної практики в цій галузі, зокрема у зв'язку з появою нових релігійних течій, що вимагає нового підходу до застосування принципу світськості.

У п. 4.1 «Просування світськості і боротьба з дискримінацією» Комісія запропонувала прийняти «Статут світськості», який має визначити права і обов'язки кожного громадянина в різних життєвих ситуаціях. Було визнано за необхідне надати можливість мусульманам вивчати ісламську релігію [18, 29-31]. Було підкреслено і необхідність організувати систематичну правову освіту населення і пропаганду цінностей світської демократичної держави. Першим таким місцем є школа, тому Комісія запропонувала створити в інститутах підготовки вчителів (IUFM) два модулі викладання: один – із філософії світськості і цінностей Республіки, другий – із викладання знань, що стосуються релігії і світської професійної етики. Ці модулі були узгоджені між собою.

Комісія прийняла резолюцію зобов'язувати вчителів, які вступають до ІУФМ, або вже практикують у школі, підписуватися під «Статутом світськості» [22, 76-78].

У доповіді було детально викладено бачення Комісією оздоровлення обстановки й зміцнення світськості освіти в державних школах. І на цьому варто зупинитися детальніше. Питання про світськість постало у 1989 р., оскільки місія школи є надзвичайно важливою для Республіки. Школа передає знання, формує аналітичне мислення, забезпечує самостійність, відкритість усьому спектру культур, сприяє розквіту особистості, професійній освіті молоді. Школа готує майбутніх громадян, яким доведеться разом жити в Республіці. У школі вперше відбувається зустріч дитини із соціумом, а часто це і єдине місце для інтеграції у французьке суспільство і соціальної адаптації, школа значною мірою впливає на соціальну й індивідуальну поведінку учнів, майбутніх громадян. Це базовий інститут Республіки, в якому зібрані переважно неповнолітні діти, які зобов'язані відвідувати заняття і бути разом, переборюючи відмінності, що їх розділяють. Школа не повинна бути віддаленою від світу, але учні мають бути захищеними від «неспокою світу». За свідченням очевидців, у багатьох школах міжособистісні конфлікти спричинюють насильства, зазіхання на індивідуальну свободу і провокують громадські заворушення. Дебати у суспільстві зосередилися навколо питання про носіння хіджабу і в більш широкому контексті – навколо носіння знаків релігійної і політичної приналежності в школі. Комісія постановила [6]:

- Для тих, хто носить хіджаб, це може бути особистим вибором або, навпаки, присилюванням, яке особливо ненависне молоді шкільного віку.
- Для тих, хто не носить хіджабу, це символ поневолення і позиціонує мусульманську «юну дівчину або жінку як єдину, хто мусить відповідати за бажання чоловіків». Таке бачення жіночої ролі суперечить фундаментальному принципу рівності чоловіка та жінки.
- Для шкільного колективу носіння хіджабу часто є джерелом конфліктів. Це сприймається багатьма учнями і їхніми батьками як щось несумісне з місією школи, яка повинна залишатися нейтральним простором.

Комісія вислухала представників найвпливовіших релігій і керівників асоціацій із захисту прав людини, які висловили свої зауваження щодо закону, який забороняє показово носити знаки релігійної приналежності. Духовенство вважає, що це принижує мусульман, загострює антирелігійні настрої, провокує відмову мусульманських дітей від шкільної освіти і поширення мусульманських релігійних шкіл. Інші опоненти – більшість представників адміністрації навчальних закладів і значна частина вчителів – переконані в необхідності прийняття закону. Вони звертають увагу на напруженість, що викликана особистими і релігійними обставинами, зокрема утворенням релігійних кланів. На їхню думку, треба запровадити чіткі норми, які б виконувалися політичною владою по всій країні і ухваленню яких передувало би громадське обговорення [19, 31-32].

Члени Комісії, вислухавши думки всіх сторін, вирішили, що на сьогоднішній день це вже питання не тільки свободи совісті, а й громадського порядку. Напруженість і зіткнення навколо релігій в освітніх закладах стали

надто частими і поставили під загрозу нормальний перебіг навчального процесу. Тому Комісія постановила включити в зміст закону про світськість таке положення: «При всій повазі до свободи совісті і до особливостей приватних освітніх закладів у школах, коледжах і ліцеях забороняється носіння будь-якого релігійного одягу і знаків, що свідчать про ту чи іншу релігійну або політичну приналежність. Санкції за порушення цього правила повинні бути адекватними і застосовуватися після попередження учня про заборону такого одягу чи таких знаків і заявленої ним відмови підкоритися» [6]. Причому на вчителів покладено обов'язок проводити необхідну роз'яснювальну роботу з учнями, зокрема розповідати їм про те, що ця вимога не поширюється на більш стримані релігійні знаки: медальйони, невеликі хрести, зірки Давида або руки Фатіми, невеликих розмірів Корани. Комісія розтлумачила цей крок як такий, що продиктований необхідністю інтеграції молоді шкільного віку у французьке суспільство. Тут ідеться не стільки про заборону, скільки про утвердження єдиного для всіх правила колективного життя. Воно буде запроваджуватися і роз'яснюватися учням через внутрішні шкільні статuti, на уроках з громадянознавства. Санкції, як було зазначено, мають застосовуватися у крайньому випадку [20, 33]. Стосовно питання з викладання у школі знань про релігії Комісія підкреслила, що вивчення релігії (як несвітської форми релігійної освіти) поза департаментами Ельзасу та Мозеля не повинне пропонуватися світським школам. Проте відзначено, що в останні роки було переглянуто шкільні програми з метою розширення викладання знань про релігії як культурні феномени в курсах французької мови та історії [9, 43-44].

Таким чином, Комісія Бернара Стазі ухвалила типове для цивілізованих держав рішення: релігійна освіта у світській школі має надаватися виключно задля реалізації свободи совісті і прав людини, дитини, задля культурного розвитку, і тоді це не буде суперечити принципу світськості освіти в державних освітніх закладах. Здійснений нами аналіз підсумкової доповіді Комісії Бернара Стазі показав, що на сучасному етапі проблема світськості у Франції зазнає активного переосмислення. Значний поштовх цим процесам надала імміграція, яка принесла у французьке суспільство духовне і релігійне різноманіття. Зауважимо: сьогodнiшнє завдання світськості – інтегрувати громадян, зокрема молодь шкільного віку, які сповідують іслам, у французьке суспільство, протидіяти перетворенню ісламу на політично-релігійний інструмент. Оскільки світськість покликана забезпечувати спільне неконфліктне проживання, вона набуває нової актуальності. Свобода совісті, рівність у правах і нейтральність політичної влади повинні бути однаковими для всіх громадян незалежно від їхніх духовних і релігійних переконань. Але державі необхідно виробити нові жорсткі правила, які забезпечать це спільне проживання у плюралістичному суспільстві. Французький принцип світськості вимагає сьогodнi закріплення своїх основ, підтримки державної служби і забезпечення толерантного ставлення до культурного і релігійного різноманіття.

Список використаних джерел:

1. Козырев Ф.Н. *Религиозное образование в светской школе. Теория и международный опыт в отечественной перспективе: Монография.* – СПб.: Апостольский город, 2005. – 523 с.
2. Понкин И.В. *Французские официальные документы 2003 г. о светскости образования.* // *Право и*

- образование. – 2005. – №1. – С. 122-132.
3. Понкин И.В. Доклад Комиссии Бернара Стази по светскости от 11.12.2003г. Обзор основных положений // Религия и право. – 2004. – № 1. – С.6-8.
 4. Понкин И.В. Современное светское государство: конституционно-правовое исследование. – М.: Про-Пресс, 2005. – 416 с.
 5. Понкин И. В. Правовые основы светскости государства и образования во Франции // Право и образование. – 2004. – № 2. – С. 85-96.
 6. Понкин И.В. Выводы французской президентской комиссии по светскости государства и образования. // Образование. – 2004. – № 2. – С. 40-63; 2004. – № 3. – С. 38-52.
 7. Словарь иностранных языков / Зав.ред. В. В. Пчелкина. – М.: Русский язык, 1988. – 607 с.
 8. Сучасний словник іношомовних слів / Уклали: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.
 9. Baumart Maryline. Jouer sur les différences sans les opposer // Le Monde de l'éducation. Janvier, 2008. – Pp. 43-44.
 10. Bernard Philippe. M. Stasi prône l'interdiction des signes religieux et politiques à l'école // Le monde. – 12.12.2003
 11. Bernard Philippe. La commission Stasi penche vers le principe d'une loi // Le Monde. – 7.11.2003.
 12. Bonrepaux Christian. Un principe qui ne va plus de soi // Le Monde de l'éducation. – Janvier, 2004. – P. 25.
 13. Gauchet Marcel. La religion dans la démocratie. Parcours de la laïcité. – Paris, Gallimard, 1998. – 127 p.
 14. Lambert Jean. L'enjeu de l'enseignement du fait religieux à l'école publique – <http://www.iesr.ephe.sorbonne.fr>. – Використано: серпень 2006 р.
 15. Lorcerie Yves. Islam en France. Ed. Du CNRS, Paris, 1990. – Pp. 161-192.
 16. Le discours de Jacques Chirac sur la laïcité // Le monde. 19.12.2003. Выдержки. Пер. с фр.: И. В. Понкина.
 17. Rapport de la Commission de réflexion sur l'application du principe de laïcité dans la République remis au Président de la République, 11.12.2003. Commission présidée par Bernard Stasi. – Paris: La Documentation française, 2004. – 166 p.
 18. Sobocinski Aurelie. Les musulmans veulent s'intégrer sans se renier // Le Monde de l'éducation. Janvier, 2008. – P. 29-31.
 19. Sobocinski Aurelie. La quête d'excellence passe avant la religion // Le Monde de l'éducation. Janvier, 2008. – P. 31-32.
 20. Sobocinski Aurelie. L'imam qui défend l'école catholique // Le Monde de l'éducation. Janvier, 2008. – P. 33.
 21. Truong Nicolas. Chacun pour soi, et Dieu pour Tous. // Le Monde de l'éducation. Janvier, 2008. – Pp. 26-27.
 22. Truong Nicolas. Enseigner les religions: chassé-croisé européen // Le Monde de l'éducation. – Septembre, 2002. – Pp. 76-7.
-
-